

RITTER KRISZTIÁN¹**A vidékgazdaság foglalkoztatási szerkezete Magyarországon****Employment Structure of Rural Economy in Hungary****Absztrakt**

A versenyképesség és a foglalkoztatás szorosan kapcsolódik a területi folyamatok elemzésekor, és ez hatással van a vidéki térségek helyzetére is. Ebben a mezőgazdasági foglalkoztatásnak sajátosságánál fogva különleges szerepe van. Ugyanakkor a korábbi évtizedek során a vidékbiztonságot meghatározó alapvető befolyásoló tényezők és folyamatok jelentősen megváltoztak, különösen a volt szocialista, illetve Kelet-európai országok számára. Ennek egyik legszembetűnőbb eredménye, hogy a vidékgazdaság már nem az agrárium kizárólagosságával, vagy kizárólagos dominanciájával jellemezhető. A vonatkozó statisztikai adatok alapján eközben a vidéki térségek és az apró falvak kedvezőtlenebb foglalkoztatási helyzettel jellemezhetők a városokhoz képest.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, foglalkoztatás, versenyképesség, vidék, vidékbiztonság

Abstract

Analysing territorial processes, competitiveness and employment are in close correlation effecting the state of rural areas. From this point of view agricultural employment has an outstanding role. On the other hand, the basic factors and processes influencing rural security have significantly changed for the last few decades, especially in the post-socialist Eastern-European countries. One of the most significant results of the changes is the disappearing dominance of agriculture in rural employment. In parallel, rural areas and small villages are characterized weaker employment situation based on statistical data.

Keywords: agriculture, employment, rural areas, competitiveness, rural security

¹ Szent István Egyetem Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, habilitált egyetemi docense - Szent István University Gödöllő, Institute of Regional Economics and Rural Development, habil associate professor, e-mail: ritter.krisztian@gtk.szie.hu ORCID: 0000-0003-1206-3159

„A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és a Szent István Egyetem együttműködésével készült.”

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

BEVEZETÉS

A KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 sz. „A vidékbiztonság, a biztonsági környezet hatása a vidék versenyképességére” c. projekt alaptanulmánya leszögezi, hogy a vidékbiztonság alapvető, elengedhetetlen eleme az állami létnek. A társadalmi munkamegosztás eredményeként a vidék látja el élelemmel a várost, az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó kisebb települések az iparra és szolgáltatásra épülő nagyobb városokat.

A vidék biztonsága nem csupán a vidéken élők és dolgozók fizikai biztonságát jelenti, hanem azt is, hogy képes-e egy ország megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet (és vizet) biztosítani, különböző forrásokból (saját termelés, import) lakosai számára. Minél jobban önellátó egy ország, egy régió, annál stabilabbnak és biztonságosabbnak ítéhető, hiszen nem függ a kereskedelmi lánc külföldi szakaszaitól (import), és a külföldi gazdasági, ipari, behatásoktól sem. A vidék biztonsága – mind a vagyon, mind pedig az élet dimenzióiban – elengedhetetlen feltétele annak, hogy a vidék előállítsa és biztosítsa a szükséges élelmiszert az ország teljes lakossága számára. Az államnak mindent el kell követnie, hogy a vidék (mezőgazdasági termelő) és a város (mezőgazdasági fogyasztó) egyensúlya megmaradjon. Az egyensúly fenntartásának gazdasági, közigazgatási, jogi és fizikai biztonsági feltételei vannak, melyek szavatolása, kihívásokhoz illesztése állami funkció (szabályzás, szankcionálás, fizikai biztonság tekintetében).

A vidék biztonsága tehát kulcskérdés az állam stabilitása, biztonsága, fejlődése szempontjából. A jó állam nemcsak az élet feltételeit kell, hogy szavatolja, de az életminőség javítása érdekében is kell tegyen erőfeszítéseket, növelje a vidék versenyképességét, tegye élhetőbbé a vidéket, tegye vonzóvá a mezőgazdasági termelést a gazdasági tevékenységi formák valamennyi szintjén, az egyéni vállalkozástól a kis- és közepes vállalkozásokon (KKV) át a nagyvállalatokig. A vidék biztonságának kulcskérdései:

- Élelem előállítás: termelés és tenyésztés, feldolgozás;
- Vízgazdálkodás: az öntözés és ivóvíz gazdálkodás, a vízbázisok védelme;
- Transzportálás: tárolás és szállítás, csomagolás, az élelem eljuttatása a nagy- és kifelhasználókhoz;
- Fizikai biztonság: a vidéken, mezőgazdaságból élők élet és vagyonbiztonsága, a megtermelt javak vagyonbiztonsága is;
- Szabályozott tér: az állam szabályozó és szankcionáló funkcióival hatást gyakorol a vidék életére, gazdasági folyamataira. Elengedhetetlen, hogy e szabályozás biztosítsa önfenntartó módon annak kereteit, hogy a vidék előállíthassa (gazdaságosan) a város számára a víz után a második legfontosabb létfeltételt, az élelmiszert;
- Gazdasági tér: a vidék, a mezőgazdasági termelés és a hozzá kapcsolódó ipar és szolgáltatás megélhetést biztosít az ott élők számára. Ha a gazdasági körülmények

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

kedvezőek nem csak a megélhetést, hanem a gyarapodást is biztosítják, így élhetőbbé, versenyképesebbé, vonzóbbá válik a vidék.²

Jelen cikk szempontjából ez utóbbi, a gazdasági tér és a foglalkoztatás, mint a megélhetés forrása kerül előtérbe. Mindezt a vidékgazdaság komplex témája mentén lehet jól értelmezni. Ugyanakkor fontos tisztában lenni azzal, hogy a korábbi évtizedek során a vidékbiztonságot meghatározó alapvető befolyásoló tényezők és folyamatok jelentősen megváltoztak, különösen a volt szocialista, illetve Kelet-európai országok számára. Ennek egyik legszembetűnőbb eredménye, hogy a vidékgazdaság már nem az agrárium kizárólagosságával, vagy kizárólagos dominanciájával jellemezhető, és a vidéki térségek fejlesztésekor ugyanazon fejlesztési elméleteket és gazdasági-, társadalmi-, környezeti-, politikai tényezőket kell figyelembe venni, melyeket a nem vidéki térségek esetében is. Alapvetően a vidéki térségek folyamatait is a globális gazdaság feltételrendszerei közt kell értelmezni. A cikk ezen feltételrendszert tekinti át elsőként, kifejezetten a fejlesztési politikák szemszögéből.

A foglalkoztatás a gazdaság, és így a vidékgazdaság alapja, és egyben indikátora is. A versenyképesség és a foglalkoztatás szorosan kapcsolódik a területi folyamatok elemzésekor, és ez hatással van a vidéki térségek helyzetére is. Ebben a mezőgazdasági foglalkoztatásnak sajátosságánál fogva különleges szerepe van. Így a cikk második céljaként röviden felvillantja a vidék, a foglalkoztatás és az agrárium versenyképességi összefüggéseit.

A harmadik – és egyben fő – célkitűzése a tanulmánynak a foglalkoztatás aktuális trendjei között röviden bemutatni a vidéki térségek foglalkoztatási szerkezetét. Ennek legfontosabb eszköze a vonatkozó statisztikai adatok város-vidék kategóriák, illetve településcsoportok szerinti bemutatása.

GLOBALIS FELTÉTELRENDSZER ÉS A VIDÉK

A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése, az utóbbi évtizedekben a területi politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió (továbbiakban EU) jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz-, és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. Fontos megállapítás, hogy a globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban, kistérségekben, és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, nagyfokú különbségeket mutatnak.³

² Boldizsár G. - Szilágyi T. (2017): A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele. Kézirat. Budapest-Gödöllő: NKE, SZIE

³ Horváth Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* (2) 203-232.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

A globalizáció két alapvető folyamata – a dereguláció kibontakozása és az informatikai-kommunikációs technológiák (továbbiakban IKT), technikák elterjedése – egyre kevésbé tették/teszik lehetővé a nemzeti kormányok számára, hogy közvetlenül befolyásolják a nemzetközi versenyt a hagyományos eszközeikkel (pl. exporttámogatások, vámok és illetékek stb.), ezért előtérbe kerültek a közvetett módszerek és eszközök. Ezek a közvetett módszerek főleg a vállalatok versenyelőnyeit meghatározó háttérfeltételekre, azaz elsősorban a versenyképességet befolyásoló üzleti környezet tényezőinek javítására irányulnak, és lényegében a globális versenyben való helytálláshoz szükséges vállalati versenyelőnyök javításának eszköztárát jelentik.

A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődésméletek, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek feladatává is vált. Lényegében *„az új területi politikák homlokterébe a térségek, régiók adottságai, potenciáljai kerültek, melyek a fejlesztésekhez mint belső, endogén erőforrások állnak rendelkezésre, és megfelelő körülmények közt aktivizálhatók”*⁴. (Káposzta 2007: 89.).

A gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése, hiszen a fejlett országokban a vidék fogalma már jó ideje egy teljesen új társadalmi és gazdasági dimenziót fejez ki. Ennek külső megnyilvánulása az agglomerációk környékén tapasztalható egyre tömegesedő vidékre költözés, a vidék megszépülése, újjá rendezése, gazdasági fejlődése. Eközben fokozott figyelmet és jelentőséget kap a fogalomhoz kapcsolódva többek közt a termékminőség, a közbiztonság, az egészség, a személyes fejlődés, az esélyegyenlőség, a pihe-nés, stb. Emellett, mint a mezőgazdasági termelés és élelmiszer alapanyag előállítás fő helyszíne, a vidék természetesen továbbra is kitüntetett szerepet játszik az EU Közös Agrárpolitikájában (továbbiakban KAP) is.

Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére, nem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek – az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan – ezen területek néha igen súlyos gondját okozzák, és melyeket az Unió is felismert, figyelembe vesz. Csak néhányat említve ezek közül: a perifériális vidéki területek elnéptelenedése, a munkalehetőségek beszűkülése, a fokozódó szociális terhek, az alapvető szolgáltatások elérhetőségének kérdése, a növekvő arányú szegénység és társadalmi kirekesztődés stb.

A világgazdaságban az utóbbi évtizedekben lezajlott, zajló változásokat Magyarország sajátos helyzetből élhette meg, hiszen ezeken a változásokon túl a politikai és gazdasági átmenettel, az abból eredő következményekkel is meg kellett birkóznia. A folyamatok hatására joggal beszélhetünk nemcsak új társadalmi-gazdasági berendezkedésről és piacgazdaságról, hanem új területi szerkezetéről is. A területi különbségek néhol igen markánsan,

⁴ Káposzta J. (2007): Regionális gazdaságtan. Egyetemi jegyzet. Gödöllő: SZIE GTK, 89. o.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

néhol pedig mozaikszerűen, a nagyobb területi egységek belső tagoltságaként jelennek meg. Miközben Faluvégi⁵ szerint a dinamika, a gazdasági fejlődés és a versenyképesség dimenziójában van jelen a területi-települési tagolódás, általánosan megfigyelhető a városvidék ellentét erősödése, és általában a vidéki térségek, aprófalvak lemaradása.

A fejlesztési filozófiák változásával párhuzamosan hazánkban is rendkívül fontos szerepet kapnak a lokális, endogén erőforrások, mint az önerőből történő építkezés alapkövei. Kiemelt fontosságot szerzett azoknak a tényezőknek a meghatározása, felkutatása, megszerzése vagy kialakítása, melyek egy-egy terület „önálló” gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez, mint kiinduló kínálati elem járulnak hozzá. Ehhez azonban – miközben a térszerkezeti differenciálódáshoz nagyban hozzájárulnak azok az öröklött problémák, melyek a korábbi gazdasági struktúrából, foglalkoztatási szerkezetből adódnak – nem minden esetben vannak meg az alapvető feltételek.

Visszafogottabban, de Magyarországon is megfigyelhető a vidék szerepének, funkcióinak újraértékelése. Kedvező jeleket tapasztalhatunk itthon is a vidékre költözésben (első sorban az agglomerációk esetében), és az utóbbi években felerősödött az alapvető infrastruktúra térhódítása a kisebb, sőt az igen kis településeken is. A fogalom ártértékelődésének megjelenése mellett azonban napjainkig fontos feladat maradt az elmaradott, hátrányos helyzetű vidéki területek fejlődésének elősegítése, melyek maguktól nem képesek ezt a fejlődést generálni, elindítani. Az említett kedvező jelek nem általánosak, számos vidéki területre sokkal inkább az elvándorlás, elöregedés, a szolgáltatások kivonulása, a gazdasági, társadalmi leszakadás a jellemző. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vidékpolitika sokszor felmerülő és sokat vitatott problémáját, nevezetesen az agrárgazdaság átalakulását sem.

Magyarországon a rendszerváltást követően gyökeresen megváltoztak a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyai, átalakult a gazdálkodás szervezeti rendszere, üzemi struktúrája is. A változásokkal párhuzamosan az ágazat nemzetgazdaságban (GDP), és főleg a foglalkoztatásban betöltött szerepe jelentősen csökkent. Ezen változások jelentős részben általános – az Unióban és a fejlett országokban is megjelenő – tendenciának tekinthetők, ám a térszerkezet, a gazdaság térbeliségének megváltozása miatt nem egyenlő mértékben érintik, érintették az egyes térségeket. A negatív hatások az alapvetően mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező, képzetlenebb és kedvezőtlenebb korstruktúrájú humán-erőforrással rendelkező, városhiányos, periférikus vidéki területeket jobban sújtják.

Az agrárium szerepének csökkenését kísérő egyik tipikus jelenség volt a korábbi mezőgazdasági munkaerő kiszorulása a munkaerőpiacról, illetve ennek a munkaerőnek a gazdaság más ágazataiba történő átáramlási nehézségei. Ezt a munkapiaccon megjelenő réteget ugyanis nem mindig volt képes vagy hajlandó felszívni a gazdaság többi ága. Bu-

⁵Faluvégi A. (2004): A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában. [KTK/IE Műhelytanulmányok 5] Budapest: MTA KTK

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

kosza⁶ szerint, az ágazat által az átmenet után a 2000-es évek elejéig elengedett több mint félmillió ember közül 240-260 ezer nem tudott más munkakörben elhelyezkedni, és ez hozzájárult a területi különbségek fokozódásához. Ezt a tényt saját vizsgálatok⁷ is egyértelműen megerősítették. A mezőgazdasági foglalkoztatás hiánya, a területi egyenlőtlenségekkel való összefüggése felveti a versenyképességgel való összevetés fontosságát is.

VERSENYKÉPESSÉG-FOGLALKOZTATÁS-MEZŐGAZDASÁG

A versenyképesség – a szakirodalomban általánosan használt értelemben – a megváltozott, globális feltételekhez való alkalmazkodás képességét jelenti (amelynek új vonása a minőségi tényezők megjelenése: a technológiai váltás, a tudásgazdaság, az endogén növekedési gondolatok stb.), és fő célja a viszonylag magas jövedelem és magas foglalkoztatottsági szint megteremtése, az adott terület lakosságának az életszínvonal növelése.⁸ Így kijelenthető, hogy a versenyképesség alapvető kapcsolatban van a foglalkoztatással, egyszerre befolyásolja és egyben indikálja is azt. Anélkül, hogy a cikk kitérne a versenyképességi vizsgálatok részletes bemutatására, itt csak a téma szempontjából legfontosabb megállapítások megtételére szorítkozik.

Lukovics⁹ összegzése alapján Magyarország tekintetében, nemzeti, illetve regionális szinten sokféle versenyképességi elemzés született. Ezek többsége igen kifinomult módszertannal, következetes, megalapozott fogalomhasználattal, több éve csiszolódó indikátorkészlettel dolgozik, amelyek nagy része adaptálható a lokális térségekre elvégzett hazai versenyképességi elemzésekhez is. Ugyanakkor, miközben a területi folyamatok elemzésére mutatószám-rendszert használó hazai kutatók száma egyre nagyobb, kimondottan versenyképességi elemzésre kistérségi szinten – a 2000-es évek első évtizedében – a hazai szakirodalomban is igen kevesen vállalkoztak (pl. Nemes-Nagy¹⁰ vagy Cséfalvay és társai¹¹). Vida¹² szerint, aki maga is kisebb téregységben vizsgálódott, az újabb elemzések (pl. Lukovics – Kovács,¹³ Szirmai,¹⁴ Lengyel - Szakálné¹⁵) közül is több nem elsődlegesen

⁶ Bukosza G. (2003): Van-e szociális kérdés a mezőgazdaságban? *A Falu* (1) 29-31.

⁷ Id.: Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei - agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika* 48. (5) 554-572.

⁸ EC (1999b): Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. Luxembourg: European Commission

Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress

⁹ Lukovics M. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika* (3) 245-263.

¹⁰ Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományok* (9) 5-42.

¹¹ Cséfalvay Z. - Csizmadia N. - Csordás L. (2005): Kistérségek versenyképessége és a globális hálózatok. *Polgári Szemle* (6-7) 68-76.

¹² Vida Gy. (2016): A vidéki agglomerációk, agglomerálódó térségek és nagyvárosi településegységek versenyképességének sajátosságai. In: Lengyel I. - Nagy B. (szerk.): *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. Szeged: JATEPress. 204-222.

¹³ Lukovics M. - Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika* (1) 52-71.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

versenyképességi elemzésnek készült, de közös bennük, hogy elérhető és mérhető mutatókat használtak, valamint alkalmaztak matematikai módszereket, amivel kialakítottak sorrendeket a vizsgált térségek között.

Bár a vidék egyértelmű és átfogó vizsgálatára még nem került sor, a különböző fejlesztési célú elemzések, illetve a kevés számú, egyértelműen versenyképességi szempontú vizsgálat vidékiséggel történő összevetéséből már vonhatók le következtetések. Az elemzések eredményeit összevetve általánosságban megállapítható, hogy a hazai vidéki (vagy vidékies) kistérségek túlnyomórészt a gyenge versenyképességű térségek közé tartoznak, és ez, a hosszabb távra kiterjedő vizsgálatok alapján tartósan jellemzi ezeket a területeket. Kiemelhetők az észak-keleti országrész, illetve a Dél-Dunántúl, és Dél-Alföld hátrányos helyzetű, elmaradott vidéki kistérségei, melyek jellemzően képtelenek a hazai, illetve globális hálózatokba történő bekapcsolódásra. Az ezredfordulás versenyképességi térszerkezet „negatív pólusa” a komplex versenyhátrányos térségek ezen csoportja. Ez a kör Kelet-Magyarország nagy részét lefedi, többségük kisvárosi, agrárkarakterű, vidéki térség (kivéve a talán legismertebb nehézipari depressziós vidék, Ózd és környéke). Nemes-Nagy¹⁶ szerint a szerkezeti jellemzők közül megemlíthető, hogy a kritikus helyzetű csoport demográfiai lemaradása jóval kisebb, mint a foglalkoztatásé vagy bérszínvonalé. Ez határozott összefüggésbe hozható az aprófalvak és a társadalmilag, gazdaságilag szegregálódó humán erőforrás (kiemelten a roma lakosság) eloszlásával.

Az eredményeket tovább lehet árnyalni a mezőgazdaság oldaláról, hiszen miközben a versenyképesség kritériumaként definiált „relatív magas jövedelem és relatív magas foglalkoztatottsági szint” eleve nem jellemző a mezőgazdaságra (ld. Abayné és Fábán¹⁷), a szakirodalom által kiemelt versenyképességi tényezők sem jellemzőek a hátrányos helyzetű vidéki térségekben. Ilyenek többek közt a termelési költségek, az egységnyi munkaerőköltség (Unit Labor Cost, ULC), az erőforrás vagy tényező ellátottság versenyképessége, vagy éppen az agráriumban tevékenykedő vállalkozó, vállalkozás, vagy éppen a termék versenyképessége (ld. Karácsony,¹⁸ Csete és Láng¹⁹). Ez különösen azokon a területeken jelent kihívást, amelyek a rendszerváltás utáni évtizedek változásait elsősorban a mezőgazdaság, a mezőgazdasági foglalkoztatás oldaláról sínylették meg. Ezek az úgyne-

¹⁴ Szirmai V. (szerk.)(2009): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Dialóg Campus, Budapest - Pécs.

¹⁵ Lengyel I. - Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Microregions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics* (2) 27-44.

¹⁶ Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományi Tanulmányok* (9) 5-42.

¹⁷ Abayné H. E. - Fábán Gy. (2004): Gazdasági környezet és versenyképesség alakulása a magyar mezőgazdaságban. www.nkfp014.hu/dokumentumok/nkfp/krf185.doc

¹⁸ Karácsony P. (2009): A versenyképesség fogalma és mérési módszerei az agrárgazdaságban. *Acta Agronomica Óváriensis* 51. (1) 59-66.

¹⁹ Csete L. - Láng I. (2005): A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

vezett agrárfoglalkoztatási válsággal küzdő térségek (részletesen ld. Ritter²⁰) nagyon szoros összefüggést mutatnak a területi egyenlőtlenségekkel, ami utolérhető a társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatokban, a jövedelmek, a helyi bevételek alakulásában, a szociális ellátórendszer leterheltségén, a térségek infrastrukturális állapotán, a lakosság képzettségén, a foglalkoztatási lehetőségek alakulásán.

Miközben a térségi vizsgálatok alapján nevesíthetők a leghátrányosabb helyzetű térségek, érdemes megvizsgálni azt is, hogy a vidék foglalkoztatási helyzete általánosan hogyan alakult, és milyen tendenciák emelhetők ki az utóbbi évek vonatkozásában, továbbá város-vidék viszonylatában - a statisztikai adatok alapján - milyen sajátosságok jellemzik a vidékgazdaságot.

A VIDÉKI FOGLALKOZTATÁS TENDENCIÁI ÉS SZERKEZETE

EURÓPAI HELYZETKÉP

Európát két jelentős fejlődési tendencia jellemzi: a hosszú múltra visszatekintő urbanizáció (amelynek köszönhetően az emberek és a gazdasági szereplők a távolabb eső vidéki térségekből a városi térségek és a jobban megközelíthető vidéki térségek felé költöznek); és az újabb eredetű dezurbanizáció, amely a városi térségekből irányul a megközelíthető vidéki térségek felé (az új közlekedési és információ-kommunikációs infrastruktúra fejlődésének köszönhetően). Ennek eredményeként a túlnyomóan vidéki térségek jobban megközelíthető részei növekedési zónának minősülnek, és gazdasági szerkezetük egyre inkább hasonlít a városi területekéhez. Ezzel szemben, a kiemelkedően vidéki térségekben, még mindig csökkenő a népesség és a gazdasági tevékenységek. Az általános szinten érvényes folyamatok, mutatók jelentős eltéréseket takarnak az egyes tagállamok között és azokon belül, és sokszor nem mutatják az elmúlt évtizedekben regionális szinten végbe ment fontos változásokat.

Ugyanakkor még az átlagos számok tekintetében is megállapítható, hogy a munkanélküliségi ráta általában jelentősen magasabb a vidéki térségekben, az egy lakosra jutó jövedelem körülbelül fele akkora, a nők foglalkoztatási aránya alacsonyabb, a szolgáltatási ágazat kevésbé fejlett, általában kevesebb a felsőoktatási végzettséggel rendelkező. Néhány vidéki régióban hatalmas problémát jelent a távoli és periférikus fekvés. A hátrányok általában még jelentősebbek a túlnyomóan vidéki régiókban, valamint a legkülső régiókban, ahol a gazdaságok kisméretűek, elszigeteltek, zord éghajlati körülményeknek vannak kitéve, és a termelési skálájuk korlátozott. A lehetőségek, a kapcsolatok, és a képzési infrastruktúra hiánya különösen nagy problémát okoz a nők és fiatalok esetében. A vidéki térségek hátrányos helyzetben vannak, mert nem tudnak ugyanolyan szintű és minőségű szolgáltatásokat biztosítani, mint a városi térségek. A szolgáltatások (a közutak, a tömeg-

²⁰ Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei - agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika* 48. (5) 554-572.

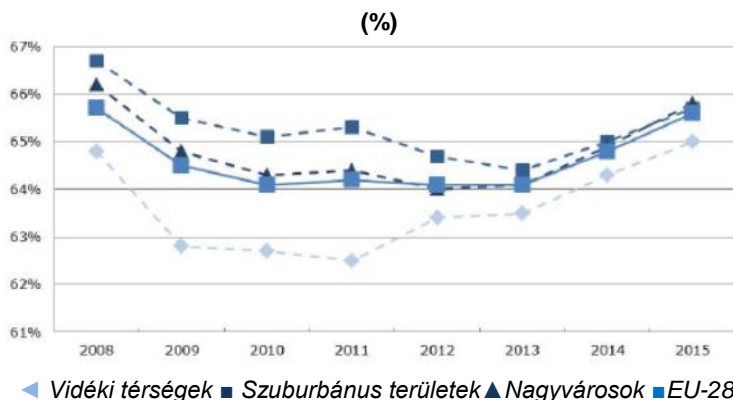
HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

közlekedés, az informatika stb.) területén tapasztalható lemaradás megnehezíti azok dolgát, akik a vidéki térségekben szeretnének élni és dolgozni.²¹

A termelő ágazatok háttérbe szorulásával, a tercier szektor erősödésével a mezőgazdaság helyzete, helye a nemzetgazdaságokban (foglalkoztatás, GDP-hez való hozzájárulás) világviszonylatban is egyre gyengül. Az ezredfordulót követően erre az OECD kutatása²² is felhívta a figyelmet, valamint már az Unió tanulmánya²³ is szintén megállapította, hogy a Közösségen belül, a mezőgazdaság foglalkoztatásban és a GDP-ben betöltött szerepe húsz év tendenciáit figyelembe véve – a Közös Agrárpolitikát érintő reformok mellett is – folyamatosan csökken.

Az aktív korúak (15-64 évesek) foglalkoztatottsági rátájára a 2008-2010-es periódusban a gazdasági válság rányomta a bélyegét, aminek következtében a mutató 65,7%-ról 64,1%-ra esett vissza a kérdéses időszakban (1. sz. ábra). Azt követően viszonylagosan stabil maradt 2012-ig, onnantól pedig ismét lassú növekedésnek indult, elérve a 65,5%-ot 2015-re.

1. sz. ábra: Az EU foglalkoztatási rátája (15-64 évesek) térség-típusok szerint, 2008-2015

Forrás: EC 2016

A foglalkoztatási ráta trendje mindegyik régió-típusban hasonló volt, annyi megjegyzéssel, hogy a vidéki térségek mutatói folyamatosan átlag alattiak. A nagyvárosok mutatói átlag körül alakultak, miközben a kisvárosok és agglomerációk átlag feletti eredményt produkáltak²⁴.

²¹ EC (2016): CAP Context Indicators 2014-2020 - 2016 update.

https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-indicators/context/2016/full-text_en.pdf

²² OECD (2006): The New Rural Paradigm. Policies and Governance, Paris: OECD

²³ SEGIRA (2010): Study on employment, growth and innovation in rural areas. European Commission: Brussels

²⁴ EC (2016): CAP Context Indicators 2014-2020 - 2016 update.

https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-indicators/context/2016/full-text_en.pdf

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

A foglalkoztatás szerkezetét illetően – az Unió gazdasági szerkezetével párhuzamosan – a szolgáltató szektor szerepe a legerősebb, miután 2015-ben a foglalkoztatottak 73,5%-a ebben az ágazatban dolgozott. A szekunder ágazat részesedése 21,8%, míg az elsődleges szektoré 4,7%. A 2004 után csatlakozó országokban (EU-N13) utóbbi két szektor foglalkoztatási súlya nagyobb, mint a korábbi (EU-15) tagállamokban. A tagállamok és régió-típusok tekintetében itt is jelentős eltérésekkel találkozni (1. sz. táblázat). A primer és szekunder ágazat foglalkoztatási szerepe nagyobb az újonnan csatlakozott országokban, mint a régiókban. Miközben az ágazat szerepe átlagosan 13,9% az alapvetően vidéki térségekben, az elsődleges szektor az EU-N13 tagállamok hasonló területein jóval meghatározóbb (25,4%), mint az EU-15-ökben (7,7%). Országok szintjén Románia (26,6%) és Bulgária (18,8%) foglalkoztatásában a legjelentősebb az elsődleges ágazat.

A primer szektoron belül a mezőgazdaság 2015-ben 9,2 millió embert foglalkoztatott a 28 tagországban, lassú csökkenést mutatva az előző évekhez képest. Az agrárium szerepe Romániában (25%), Görögországban (12,5%) és Lengyelországban (11%) a legjelentősebb az összes foglalkoztatott országonkénti arányát tekintve. A mezőgazdaságban dolgozók számát tekintve az agrárfoglalkozásúak közel 40%-a Romániában és Lengyelországban található.

	Alapvetően vidék			Jellemzően vidéki			Alapvetően város		
	Primer	Szekunder	Tercier	Primer	Szekunder	Tercier	Primer	Szekunder	Tercier
EU-28	13,9	26,8	59,3	5,4	26,0	68,6	1,3	18,4	80,3
EU-15	7,7	25,1	67,3	3,5	23,9	72,5	1,2	17,9	80,9
EUN13	25,4	30,0	44,6	10,7	31,6	57,8	2,2	23,6	74,3

1. sz. táblázat: A foglalkoztatottak aránya ágazatonként és régió-típusonként az Európai Unióban, 2013 (%) Forrás: EC 2016

2010 és 2015 között mind az agráriumban dolgozók száma, mind az ágazat foglalkoztatáson belüli aránya csökkenő tendenciát mutat. Összességében a csökkenés 1,3 millió embert érintett, aminek nagyobb részéért az újonnan csatlakozott tagországok a felelősek. Az EU-N13 országokban az évenkénti csökkenés 3%, az EU-15-ben 2%, míg az Uniós átlag 2,6%. A vizsgált időszakban összesen nyolc tagországban nőtt az ágazatban foglalkoztatottak száma, melyből öt 2004 után csatlakozott. A nyolc tagország között található Magyarország is²⁵.

²⁵ EC (2016): CAP Context Indicators 2014-2020 - 2016 update.

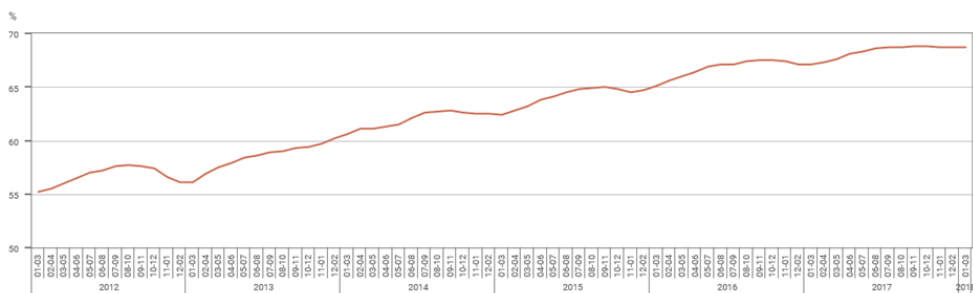
https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-indicators/context/2016/full-text_en.pdf

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

HAZAI HELYZETKÉP

A 2018. január-márciusi időszakban a foglalkoztatottak átlagos létszáma 4 millió 435 ezer fő volt, 67 ezer fővel több, mint egy évvel korábban. A foglalkoztatottak közül 4 millió 382 ezren tartoztak a 15-64 évesek közé, amely korcsoport foglalkoztatási aránya 1,6 százalékponttal, 68,7%-ra emelkedett (2. sz. ábra). A 15-64 éves férfiak körében a foglalkoztatottak létszáma 2%-kal, 2 millió 399 ezer főre, míg a foglalkoztatási rátájuk 2 százalékponttal, 75,8%-ra nőtt. A 15-64 éves nők körében a foglalkoztatottak száma 1 millió 984 ezer főre, foglalkoztatási rátájuk pedig 1,1 százalékponttal, 61,6%-ra nőtt²⁶.

2. sz. ábra: A foglalkoztatási ráta alakulása Magyarországon, 2012-2018 (%)

Megjegyzés: A 15-64éves népességén belül, háromhavi mozgó átlag. Forrás: KSH, 2018

A fiatal (15-24 éves) korcsoportban a foglalkoztatottak létszáma 13 ezer fővel, 286 ezerre, a foglalkoztatási ráta pedig 27,7%-ra csökkent. Az ún. legjobb munkavállalási korú (25-54 éves), valamint az idősebb (55-64 éves) korosztályba tartozók körében egyaránt emelkedett a foglalkoztatottak száma; foglalkoztatási rátáik is javultak, előbbieké 1,1 százalékponttal, 83,9%-ra, utóbbiaké 3,6 százalékponttal, 53,6%-ra nőtt. A 20-64 éves korcsoport esetében – amely az Európa 2020 stratégiában meghatározott foglalkoztatási célok alakulásának megfigyelési köre – a foglalkoztatási ráta 1,7 százalékponttal, 73,8%-ra emelkedett.²⁷ A főbb munkaerőpiaci mutatók tekintetében jelentős területi különbségek vannak: míg Közép-Magyarország, Közép- és Nyugat-Dunántúl esetében az országos átlagnál magasabb a foglalkoztatási arány és alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, addig Dél-Dunántúlt, Észak-Magyarországot és a két alföldi régiót annál kisebb foglalkoztatási és magasabb munkanélküliségi szint jellemezte 2016-ban.²⁸ Ugyanakkor az általános tendenciák mögött, mint ahogy azt az Unió és tagországi viszonylatában is látni lehet, területi különbségek húzódnak meg, melyek hosszabb távú folyamatokra vezethetők vissza.

²⁶ KSH (2018): Gyorstájékoztató: Foglalkoztatottság, 2018. január-március. Budapest: KSH

²⁷ KSH (2018): Gyorstájékoztató: Foglalkoztatottság, 2018. január-március. Budapest: KSH

²⁸ KSH (2017): Magyarország, 2016. Budapest: KSH

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

A jelenleg érvényes Nemzeti Vidékstratégia helyzetelemzése szerint a vidéki munkahelyek számának csökkenésével párhuzamosan a munkanélküliség a 2000-es évek első évtizedében folyamatos növekedést mutatott. Vidéki térségeinkben 2009-re – főleg az ország keleti, észak-keleti és dél-dunántúli térségeiben – összefüggő zónákat alkottak a kiugróan magas munkanélküliséggel rendelkező térségek. Egyes kistérségekben ez 20-25% körül alakult, miközben pl. a fővárosban ennek nagyjából az ötöde volt ez az érték. A munkalehetőségek csökkenésével – és egyre jellemzőbben a támogatási rendszerek kihasználásával – a rendszeres szociális segélyben részesítettek aránya is növekedett. 2009-ben egyes társadalmi-gazdasági szempontból perifériális térségekben a lakosságnak már negyed-ötöde részesült rendszeres szociális segélyben, miközben a fővárosban, valamint a prosperáló észak-dunántúli térségekben 1 000 emberből csupán kevesebb, mint 15 fő. Ahol a hosszú távú munkavállalás jószerivel lehetetlen, ott a támogatott, másodlagos munkaerőpiac által kínált lehetőségekért éles küzdelem folyik a településen élő munkanélküliek egyes csoportjai között. Ezekben a térségekben a közfoglalkoztatás elsődleges célja és szerepe a szociális feszültségek csökkentése, a társadalmi béke megőrzése, a családok mindennapi megélhetésének biztosítása.²⁹

A KSH, 2015-ös kiadványában³⁰ vizsgálta a városok-falvak vonatkozásában a területi különbségeket. A vizsgálat alapvetően a települések 2014. január 1-i jogállásából indult ki. A településhálózat két nagy csoportját – városok (főváros, megyei jogú város, város) és községek (nagyközség, község) népességnagyság-kategóriák alapján tovább bontották. Komplex mutató alapján az alábbi négy csoportot alakították ki:

- Főváros (településszám: 1 darab);
- Felsőfokú központ (településszám: 8 darab);
- Középfokú központ (településszám: 29 darab);
- Alsófokú központ (településszám: 308 darab).

A községeket népességszámuk alapján osztották két csoportra: falvakra és aprófalvakra, mivel a szakirodalom és a 2005. évi Országos Területfejlesztési Konceptió³¹ szerint az 500 főnél alacsonyabb lélekszámú településeket aprófalvakként tekinthetjük.

- Falu (településszám: 1684 darab);
- Aprófalu (településszám: 1124 darab).

Így összességében Magyarország településeit hat településhierarchia-szintbe sorolták. Az elsődleges cél ezzel nem a települések kategorizálása volt, hanem a hierarchiaszintek társadalmi-gazdasági bemutatása, illetve összehasonlítása. A 2011-es népszámlálási adatokból építkező vizsgálat alapján a más településre ingázó foglalkoztatottak legnagyobb része (48%) faluban él. Ebből kiindulva is érdemes részletezni a foglalkoztatással kapcsolatos adatokat.

²⁹ NVS (2012): Nemzeti Vidékstratégia 2012 - 2020. Budapest: Vidékfejlesztési Minisztérium

³⁰ Gere J. - Szilágyi D. (2015): Városok-falvak. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH

³¹ OTK (2005): Országos Területfejlesztési Konceptió. Budapest: Országos Területfejlesztési Hivatal

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

A szakirodalmi eredmények kiegészítéséhez, árnyalásához jelen cikk vizsgálja a statisztikai adatokat a hivatalos város-vidék kategorizálás alapján, illetve településcsoport kategóriák szerint is. A „hivatalos” és aktuális vidék-meghatározáshoz a vonatkozó vidékfejlesztési politika, illetve az annak kapcsán kidolgozott vidékfejlesztési programban (Magyarország Vidékfejlesztési Program – VP, 2014)³² lefektetett szabályozás nyújt segítséget. A 2014-2020-as programozási időszakban a program település szinten határolja le a vidékfejlesztési forrásokra jogosult területeket. Eszerint vidéki térségnek minősül az a település, ahol közigazgatási jogállástól (város/község) függetlenül:

- a népesség 10 ezer főnél kevesebb, akkor is, ha a népsűrűség meghaladja a 120 fő/km² értéket;
- a népsűrűség 120 fő/km² érték alatt van;
- a fenti kritériumok alapján nem jogosult városok külterülete 2%-nál magasabb külterületi lakossági arány esetén - pl. városok külterületi tanyái.

Alapvetően nem jogosult a fenti jellemzők ellenére sem: Budapest és a budapesti agglomerációhoz tartozó települések.

Mivel a hozzáférhető statisztikai adatok esetén a külterületek alapján jogosult települések érintett lakosságát nem lehetett figyelembe venni, így jelen cikkben a népesség és a népsűrűség alapján érintett települések alkotják a „vidéki településeket”. A budapesti agglomeráció települései a „városi” kategóriába kerültek, és a torzítások elkerülése érdekében a főváros adatai elkülönítve jelennek meg.

A KSH kutatása alapján a népesség gazdasági aktivitásához hasonlóan a 15 év felettek foglalkoztatási aránya is meghaladta 2011-ben az országos átlagot Budapesten, valamint a felső- és középfokú központok többségében, elsősorban a Dunántúlon. A felsőfokú központokban a foglalkoztatási arány 43,4% (Miskolc) és 51,9% (Székesfehérvár), a középfokú központokban 37% (Ózd) és 54,3% (Mosonmagyaróvár) között változott. Az alsófokú központ kategóriában szinte kizárólag a Dunántúlon, illetve Budapest környékén fekszenek azok a települések, ahol a 15 évesek több mint fele állt alkalmazásban. A keleti határhoz közel alacsony foglalkoztatási arány volt jellemző. A falvakban és az aprófalvakban alacsonyabb volt a foglalkoztatottság, mint a városokban, a mutató értéke az előbbiekben 43,1%, az utóbbiakban 39,2% volt. Az ország északkeleti és délnyugati területein sok faluban és aprófaluban még ettől is jóval elmaradt a foglalkoztatottság, északnyugaton azonban számos kisebb településen az ott élő 15 évesnél idősebbek nagy hányada rendelkezett munkaviszonnyal.

A munkanélküliség szempontjából 2011-ben Budapest és a középfokú központok helyzete volt a legjobb, 10,4%, illetve 10,9%-os munkanélküliségi rátával. A középfokú központok közül Sopron 6,5%-os és Mosonmagyaróvár 6,6%-os értéke volt a legalacsonyabb, Kazincbarcikáé (16,6%), Salgótarjáné (20,0%) és Ózdé (21,9%) a legmagasabb. A felsőfokú központok közül a foglalkoztatottsághoz hasonlóan a munkanélküliségi rátát tekintve

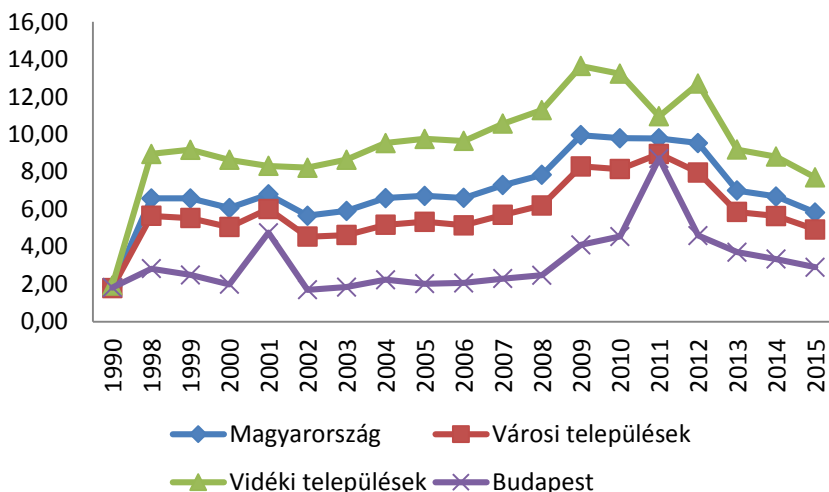
³² VP (2014): Magyarország - Vidékfejlesztési Program, 2014-2020. Budapest: Magyarország Kormánya

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

Miskolc (15,5%) volt a legkedvezőtlenebb helyzetben. A legalacsonyabb érték Győrben volt (8,0%). Az alsófokú központokban összességében 12,9%, a falvakban 14,8%, míg az aprófalvakban 16,9% volt a munkanélküliségi ráta. Közülük a nyugati határ környékén található településeknek általában alacsony, míg az ország északkeleti, keleti és délnyugati részén fekvőknek többnyire magas a mutató értéke³³.

A munkanélküliségi adatokat tendenciózusan vizsgálva (3. sz. ábra), hosszabb távon is egyértelműen kimutatható a vidék lemaradása a városhoz képest, illetve a településméret növekedésével együtt járó kedvezőbb helyzet.

3. sz. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon tércategóriák szerint, 1990-2015 (%)
 Forrás: KSH Tstar adatbázis és népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2018

Miközben a munkanélküliség trendvonala igen hasonlóan alakult az egyes tércategóriák tekintetében, világosan kirajzolódik, hogy a vizsgált időszakban a fővárosban volt a legkedvezőbb a helyzet. A városi települések értékei is végig az országos átlag alatt helyezkednek el, miközben a vidéki térségek jellemezhetők folyamatosan a legrosszabb értékekkel. A különbség település-méret kategóriák szerint is kirajzolódik (4. sz. ábra), alátámasztva azokat az eredményeket, miszerint a kis- és aprófalvak vannak általánosságban a legkedvezőtlenebb helyzetben.

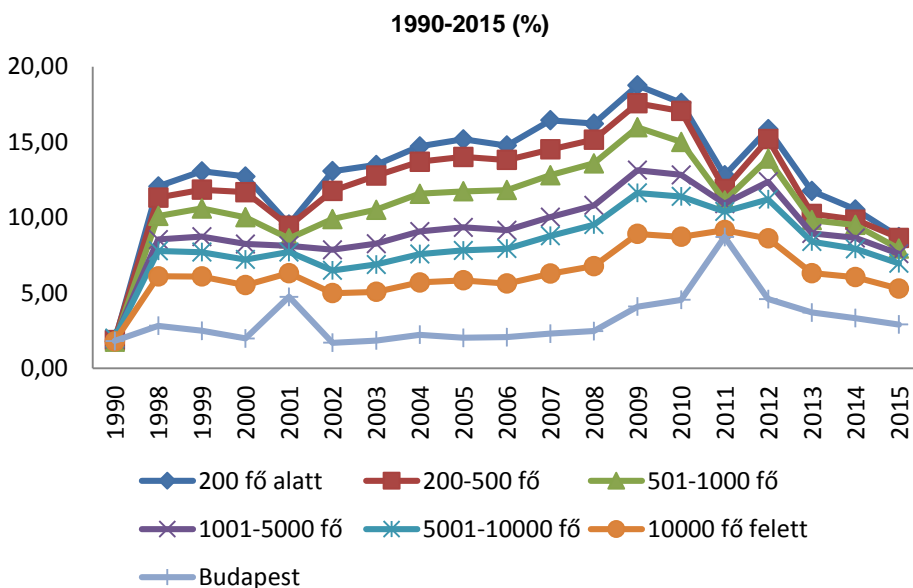
A 2011. évi népszámlálás idején a Magyarországon élő foglalkoztatottak harmada – 1,3 millió fő – a lakóhelyéről naponta más településre utazott dolgozni. Az országos átlag nagy különbségeket takar a településtípusok között: a fővárosban és a felsőfokú központokban

³³ Gere J. - Szilágyi D. (2015): Városok-falvak. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

élőknek alig több, mint tizede ingázott, a középfokú központban lakók között már körülbelül kétszer ekkora volt az arányuk. Az alsófokú központokban már 40%, a falvakban 61%, az aprófalvakban 67%.³⁴

4. sz. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Magyarországon település-méret szerint
 Forrás: KSH Tstar adatbázis és népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2018

Ha város-vidék vonatkozásban vizsgáljuk az adatokat (2. sz. táblázat), mind a 2001-es mind a 2011-es népszámlálás alapján megállapítható, hogy a vidéki foglalkoztatottak közt az városiakhoz képest közel duplája azok aránya, akik más településre járnak napi szinten dolgozni. Miközben a két népszámlálás közt országosan és kategóriánként is nőtt az ingázók aránya, Budapest rendelkezik a legalacsonyabb értékekkel. Település-méret szerint vizsgálódva, a településeken belül a lakosságszám csökkenésével nő az ingázók aránya, tehát az apró és törpefalvak esetében a foglalkoztatottak nagy része nem helyben talál munkát.

³⁴ Gere J. - Szilágyi D. (2015): Városok-falvak. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

	2001	2011
Magyarország	29,86	34,54
Városi települések	23,05	28,53
Vidéki települések	48,42	52,29
Budapest	8,70	10,22
Település-méret (fő) szerint	2001	2011
200 fő alatt	71,81	66,60
200-500 fő	70,72	68,68
501-1000 fő	62,40	64,77
1001-5000 fő	55,61	59,51
5001-10000 fő	42,62	47,53
10000 fő felett	20,03	25,57
Budapest	8,70	10,22

2. sz. táblázat: *Ingázó foglalkoztatottak aránya (%) az összes foglalkoztatotton belül Magyarországon, város-vidék és település-méret kategóriák szerint (2001 és 2011) Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2018*

A hazai települések közti ingázás szerepét alapvetően befolyásolja a távolság, mivel csak kevesen járnak munkába a lakóhelyüktől messzebbre. Az ingázók kétharmada – a települések közti távolságot légvonalban mérve – legfeljebb 20 kilométert utazott munkába 2011-ben, csupán 7,8%-uknál haladta meg ez a távolság az 50 kilométert. Az arányok leginkább a felsőfokú központokban tértek el ettől (33 és 29%), míg a falvakra és aprófalvakra a rövid távú ingázás országosnál is nagyobb súlya jellemző. Budapest, a felsőfokú központok, valamint a középfokú központok zöme kiterjedt munkaerő-vonzáskörzettel rendelkezik, a környékükön élők jelentős hányadának biztosítanak munkahelyet. Ahol több ilyen település közel fekszik egymáshoz, részben átfedésben is vannak a körzetek.³⁵

A foglalkoztatás ágazati szerkezetét illetően, a vidékgazdaság hagyományos érintettségénél fogva érdemes a mezőgazdasággal kapcsolatos néhány összegző megállapítással kezdeni.

Közismert, hogy a vidék gazdasági bázisa Magyarországon a rendszerváltás előtt jelentős részben a mezőgazdaságra, a mezőgazdaság szervezeti kereteire (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok) és a mezőgazdasági termékek feldolgozására (élelmiszeripari

³⁵ Gere J. - Szilágyi D. (2015): Városok-falvak. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

szakágazatok) épült. A rendszerváltás után a mezőgazdaság foglalkoztatási, gazdasági szerepének – már valójában a korábbi évtizedekben megfigyelhető – lassú csökkenése felgyorsult. A rendszerváltással együtt járt a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyainak megváltoztatása, és szervezeti kereteinek törvényileg előírt átalakítása is. Ennek során gyakorlatilag megszűnt a mezőgazdasági nagyüzemek keretében igen jelentős foglalkoztatási bázist jelentő úgynevezett kiegészítő tevékenység. Az 1990 utáni közel két évtizedben a mezőgazdaság szervezeti keretéből végső soron kikerült a foglalkoztatottnak mintegy kétharmada, közel 700 ezer fő, és kezdetben ennek csak töredékét tudták más nemzetgazdasági ágak foglalkoztatni, a többség munkanélkülivé vált.³⁶

A 2000-es évek elején a mezőgazdaságot csökkenő termőterület, szétesett üzemi és torz gazdálkodási szerkezet jellemezte.

Ekkor már rohamosan csökkent a mezőgazdaság élők munkaező igénye, és ezzel egyidejűleg a föld, a vidék népességeltartó és népességmegtartó képessége. E folyamatban a 2004. évi EU-csatlakozás – amely alapvetően megváltoztatta a támogatások szerkezetét és piaci helyzetet – a mezőgazdaság szereplőit és a vidék társadalmát felkészületlenül érte. Egy évtized alatt a mezőgazdaságban tevékenykedő, statisztikailag nyilvántartott gazdasági egységek száma több mint 1/3-ával (mintegy 350 ezerrel), a regisztrált – élethivatásszerűen mezőgazdasági tevékenységet folytató – gazdaságoké pedig 1/5-ével (mintegy 50 ezerrel) csökkent, a magyar mezőgazdaság pedig nem csupán export-, de hazai piaci jelentős részét is elveszítette.³⁷

A statisztikai adatok alapján jól látható (3. sz. táblázat), hogy a 1990 és 2011 közt a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe országosan közel a harmadára esett vissza. Mindközben természetesen az agrárium szerepe a vidéki térségekben és a falvakban, kis településeken jóval meghatározóbb, mint a városokban, illetve a nagyobb településeken. Ugyanakkor kiemelhető, hogy a vidéki térségekben is átlagosan csupán a foglalkoztatottak 9%-ának jelent főállású megélhetést az ágazat. Azt azonban minden forrás megerősíti, hogy a mellék- és be nem jelentett állásokon, valamint a háztáji tevékenységeken keresztül az agrárium tényleges súlya ennél határozottabb.

	1990	2001	2011
Magyarország	15,45	5,50	5,48
Városi települések	7,53	2,44	1,95
Vidéki települések	28,91	11,46	8,98
Budapest	3,17	0,52	n.a.
<i>Település-méret (fő) szerint</i>	<i>1990</i>	<i>2001</i>	<i>2011</i>

³⁶ Dorgai L. (2010): Vidék- és területfejlesztés 6. Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem.

³⁷ NVS (2012): Nemzeti Vidékstratégia 2012 - 2020. Budapest: Vidékfejlesztési Minisztérium

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

200 fő alatt	45,42	18,20	16,01
200-500 fő	37,98	14,84	12,61
501-1000 fő	35,05	13,21	10,61
1001-5000 fő	29,17	11,34	8,60
5001-10 000 fő	22,57	8,47	6,84
10 000 fő felett	9,25	3,30	2,76
Budapest	3,17	0,52	n.a.

3. sz. táblázat: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya (%) a teljes foglalkoztatáson belül Magyarországon, (1990, 2001 és 2011)

Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2018

KSH 2016. június 1-jei eszmei időponttal hajtotta végre gazdaságszerkezeti összeírását (Agrárium 2016), amelynek alanyai a gazdasági szervezetek és a háztartások voltak. Az előzetes adatok szerint az országban 9 ezer gazdasági szervezet és 416 ezer egyéni gazdaság folytatott mezőgazdasági tevékenységet 2016-ban. Gazdasági küszöböt el nem érő mezőgazdasági tevékenységet mintegy 900 ezer háztartásban végeztek³⁸.

2012-ben a működő vállalkozások négyötödének tevékenysége a szolgáltatás nemzetgazdasági ágba tartozott, a fennmaradó szervezetek nagyobb része (összességében 17%-a) pedig az ipar, építőipar ágba. Mezőgazdasággal, erdőgazdálkodással és halászat-tal 3,5%-uk foglalkozott. E vállalkozásoknak a falvakban és aprófalvakban jelentősebb a súlyuk: előbbieken 9,1%, utóbbiakban 17% a részarányuk, ez az aprófalvakban összességében majdnem akkora, mint az iparral, építőiparral foglalkozó cégeknek³⁹.

A legutóbbi népszámlálás adatai alapján (4. sz. táblázat) összességében elmondható, hogy mind a városi, mind a vidéki települések foglalkoztatásában a szolgáltató szektor tölti be a legnagyobb szerepet, amit az ipar majd a mezőgazdaság követ.

	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
Magyarország	5,5%	31,5%	63,0%
Városi települések	2,0%	28,4%	69,6%
Vidéki települések	9,0%	34,5%	56,5%

4. sz. táblázat: Foglalkoztatási szerkezet (foglalkoztatottak megoszlása ágazonként) Magyarországon, 2011 (%) Forrás: KSH népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2018

³⁸ KSH (2017): Magyarország, 2016. Budapest: KSH

³⁹ Gere J. - Szilágyi D. (2015): Városok-falvak. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH

A város vidék összehasonlításban annyi különbség tehető, hogy a szolgáltató szektor a városokban nagyobb szerepet tölt be, mint a vidéki településeken, eközben az ipar és kifejezetten a mezőgazdaság foglalkoztatási aránya pedig fordítva, a rurális térségekben meghatározóbb.

ÖSSZEGZÉS

A gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak egyik lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, ugyanakkor Magyarországon – a szakirodalom és a saját vizsgálatok alapján is – a vidéki térségek nagy része elsősorban alacsony versenyképességgel jellemezhető, és ez a helyzet a szakirodalmi vizsgálatok alapján hosszú távon is változatlan marad. Az alacsonyabb versenyképességet döntően befolyásolja az érintett térségek rosszabb foglalkoztatása, melynek okaként sok esetben – elsősorban a periférikus, illetve korábban a jelentős mértékben az agrárium foglalkoztatási szerepére támaszkodó vidéki térségekben – a mezőgazdaság visszaszorulása érhető tetten.

A mezőgazdaságnak és a vidéknek tulajdonított egyedi versenyelőnyök – mint a multifunkcionalitás, illetve a környezeti elemeknek, a természeti tőkének a területi versenyképességre gyakorolt hatása (erről ld. Buday-Sántha⁴⁰) – ellenére, a legfontosabb feladat az elmaradott, hátrányos helyzetű, vidéki területek fejlődésének, foglalkoztatási helyzetének elősegítése. A vidék gazdasági biztonságának és ezáltal az összes többi pillérének meghatározója, kifejezője az érintett térségek versenyképességének alakulása. A vidéki foglalkoztatás serkentése fentiekből kiindulva alapvető feltétele a vidékbiztonság megteremtésének. Ennek eléréséhez az Unió és hazánk vidékpolitikája érdemben nyújthat segítséget.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Abayné H. E. - Fábián Gy. (2004): Gazdasági környezet és versenyképesség alakulása a magyar mezőgazdaságban. www.nkfp014.hu/dokumentumok/nkfp/krf185.doc
2. Boldizsár G. - Szilágyi T. (2017): A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele. Kézirat. Budapest-Gödöllő: NKE, SZIE
3. Buday-Sántha A. (2006): A környezeti elemek hatása a területi versenyképességre. In: Horváth Gy. (Szerk.) (2006): Régiók és települések versenyképessége. Pécs: MTA RKK. 352-384.
4. Bukosza G. (2003): Van-e szociális kérdés a mezőgazdaságban? *A Falu* (1) 29-31.
5. Csete L. - Láng I. (2005): A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
6. Cséfalvay Z. - Cszimadia N. - Csordás L. (2005): Kistérségek versenyképessége és a globális hálózatok. *Polgári Szemle* (6-7) 68-76.

⁴⁰ Buday-Sántha A. (2006): A környezeti elemek hatása a területi versenyképességre. In: Horváth Gy. (Szerk.) (2006): Régiók és települések versenyképessége. Pécs: MTA RKK. 352-384.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

7. Dorgai L. (2010): Vidék- és területfejlesztés 6. Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem.
8. EC (1999b): Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. Luxembourg: European Commission
9. EC (2016): CAP Context Indicators 2014-2020 - 2016 update. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-indicators/context/2016/full-text_en.pdf
10. Faluvégi A. (2004): A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában. [KTK/IE Műhelytanulmányok 5] Budapest: MTA KTK
11. Gere J. - Szilágyi D. (2015): Városok-falvak. [Magyarország településhálózata 2.]. Budapest: KSH
12. Horváth Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* (2) 203-232.
13. Karácsony P. (2009): A versenyképesség fogalma és mérési módszerei az agrárgazdaságban. *Acta Agronomica Óváriensis* 51. (1) 59-66.
14. Káposzta J. (2007): Regionális gazdaságtan. Egyetemi jegyzet. Gödöllő: SZIE GTK
15. KSH (2017): Magyarország, 2016. Budapest: KSH
16. KSH (2018): Gyorstájékoztató: Foglalkoztatottság, 2018. január-március. Budapest: KSH
17. Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress
18. Lengyel I. - Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Microregions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics* (2) 27-44.
19. Lukovics M. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika* (3) 245-263.
20. Lukovics M. - Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika* (1) 52-71.
21. Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományi Tanulmányok* (9) 5-42.
22. NVS (2012): Nemzeti Vidékstratégia 2012 - 2020. Budapest: Vidékfejlesztési Minisztérium
23. OECD (2006): The New Rural Paradigm. Policies and Governance, Paris: OECD
24. OTK (2005): Országos Területfejlesztési Konceptió. Budapest: Országos Területfejlesztési Hivatal
25. Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei - agráfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika* 48. (5) 554-572.
26. SEGIRA (2010): Study on employment, growth and innovation in rural areas. European Commission: Brussels
27. Szirmai V. (szerk.)(2009): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. *Diálogo Campus*, Budapest - Pécs.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2018. XI. évfolyam 4. szám

28. Vida Gy. (2016): A vidéki agglomerációk, agglomerálódó térségek és nagyvárosi településegységek versenyképességének sajátosságai. In: Lengyel I. - Nagy B. (szerk.): Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása. Szeged: JATEPress. 204-222.
29. VP (2014): Magyarország - Vidékfejlesztési Program, 2014-2020. Budapest: Magyarország Kormánya